РУСКАТА ПОЗИЦИЯ ЗА БЪЛГАРСКИЯ НЕУТРАЛИТЕТ 1914–1915 г.

Татяна Астарджиева

В началото на XX век положението на Балканския полуостров крие множество опасности. Налице са конфликти между отделните големи европейски държави. Интересите им в различните точки на света ги обединяват в два отделни блока. Образуван е Тройния съюз – от Германия, Австро-Унгария и Италия и Антантата, в която членуват Русия, Франция и Англия. Постепенно Рим доближава политиката си до втория съюз и се откъсва от Централните сили.

С посредничеството на Русия през 1912 г. се оформя т. нар. Балкански съюз. Младите държави на полуострова пожелават да сложат сами край на Източния въпрос, и това ги мотивира да се обединят. Смятайки, че тяхно право е да наследят европейската част на Османската империя, България, Сърбия, Гърция и Черна гора започват Балканската война. Договорите между тях от 1912 г. не уточняват териториалните им претенции и придобивките след войната. Неудовлетворен от ползите, лятото на 1913 г. цар Фердинанд и българската армия атакуват бившите съюзници и Междусъюзническата война става факт. Претенциите на България в Македония карат балканските правителства да ѝ обърнат гръб. И втората балканска война погребва надеждите на българските управляващи да обединят нацията.

В статията се засягат отделни моменти след Букурещкия договор до намесата на България в Първата световна война. Темата е твърде обширна и затова акцентът пада върху водещата политическа роля на Русия на Балканския полуостров 1914–1915 г. и връзката ѝ с обявения български неутралитет. Използваната библиографска справка[1] доказва, че Петербург в дадения период има противоречива политическа линия спрямо София. Руската дипломация не провежда целенасочено своите действия, за да може да привлече отново България – както в нов Балкански съюз, така и като съюзник на Съглашението. Непостоянството в мнението на руския външен министър С. Сазонов е една от съществените пречки софийският кабинет да остане вън от сферата на Русия. Защитата на сръбските интереси, обещанията, направени без знанието на Белград и Атина, допълнително дразнят В. Радославов и го правят недоверчив.

След Балканските войни, особено след Междусъюзническата, в България на преден план изкристализират негативните настроения срещу русофилската политика на правителството. Дори д-р Ст. Данев, който е отявлен привърженик на Русия не

може да повлияе на отрицателните последици, нанесени от войната. Неуспехът на русофилската политическа линия става една от причините няколко кабинета да подават оставка. Силно разклатен е авторитетът на Съглашението в София. Това явление се засилва още повече от оказаната от Франция на Гърция помощ за Кавала, обвиненията на френската преса към Фердинанд, уличаващи го в посредничество в полза на Централните сили. Още по-болезнено в душите на българите е наслагването на неверие към Петербург. Затова и първата промяна в българската столица е правителствена. Съставен е коалиционен кабинет от представители на Либералната, Народнолибералната и Младолибералната партии. Властта преминава в ръцете на В. Радославов – Н. Генадиев. В програмата си те посочват като приоритет задълбочаване на отношенията с Австро-Унгария и Германия, без това да вреди на тези с Антантата. Характерният израз на новото правителство е, че „ако филството е спорно, то неговото русофобство не подлежи на съмнение, но и сърбофилството на Русия не е притегателно“[2].

Българската държава бърза да прекрати Втората балканска война, но Букурещката конференция не се съобразява нито с победите на българската армия през Балканската война, нито с национално – обединителната българска кауза. Орязана териториално, България получава малки райони от турското наследство. Съществените загуби всяват тревога и затова първостепенна задача на кабинета е да запази спокойствието вътре в страната. Разрушените междусъседски отношения също изискват дипломатически такт, а не малко са и затрудненията във финансовата сфера. Нужните парични заеми са възпрепятствани както от френска, така и от руска страна. Позицията на Русия дава повод на българския министър-председател да каже: „ ... след Букурещкия договор за българите и България беше останало едно твърде малко ъгълче в руското царско сърце. България беше в действителност заменена със сръбската държава, още преди новото правителство да беше дошло и преди да беше правило опити за намиране заем за ликвидиране разходите от Балканската и Междусъюзническата война...“.[3]

Букурещкият мирен договор не решава българския национален проблем, не е решен и въпроса за османското наследство и за статута на Проливите. Последното, плюс традиционното направление във външната руска политика на Балканите е двигателят, който стимулира Петербург да заема най-активна позиция на полуострова.

След Букурещкия мир, балканската политика на Великите сили може условно да се раздели на две. От една страна, са Англия, Франция и Русия, а от друга, – Тройният съюз. След Междусъюзническата война интересът на съглашенските държави към България се променя. Тя става „потенциално огнище на напрежение, от което всеки момент можеше да избухне пожар“[4]. Съседните на България държави образуват негласно съглашение против нея „за запазване на балканското равновесие“, становище наложено първо от Румъния. Характерно е, че към него се причислява и Цариград. Този своеобразен съюз се запазва по съвет на русите. Състои се от Сърбия, Гърция, Румъния и Черна гора, а обединението цели да даде отпор на бъдещ български реванш. България остава на заден план в управленските кръгове на държавите от

Антантата. В отговор Радославовият кабинет взема решение да информира европейската общественост за истинското положение вътре в страната и да се разбере за несправедливостта на Букурещката конференция. Изпратени са делегати в почти всички западни столици. Там българите трябва да разгласят истината в полза на своята държава относно македонското дело. Към столиците на Тройното съглашение са акредитирани дипломати с нужната политическа ориентация – в Париж Димитър Станчов, в Петербург Радко Димитриев, в Лондон Михаил Маджаров. Последните двама са изявени русофили. Въпреки начинанията, предначертани от българския кабинет, след Втората балканска война страната изпада в международна изолация. В София за поражението обвиняват Петербург и страната е завладяна от много силни антируски настроения. България остава без покровител, сама на международната сцена. Управляващите накланят временно везните държавата да тръгне с Великобритания.

Подкрепяна от Русия, Сърбия има големи териториални амбиции, които не се изчерпват с досегашните придобивки.

На нов глас започва да се спряга идеята за възстановяване на Балканския съюз. Но поставена в изолация, България като бивша членка, не вижда на този етап как може съюзът да се възроди. България е победена, отслабена и териториално окъсана. Положението ѝ не застрашава обкръжаващите я държави. София не може да има претенции, а оставена сама – това напълно задоволява както съседите ѝ, така и Русия.

След разрушаването на Балканския съюз и загубата на България във Втората балканска война, външната ѝ политика променя курс и се ориентира към Австро-Унгария. Новото правителство на В. Радославов е австрофилско. Затова и веднага след края на Междусъюзническата война се забелязват постъпки на България за сприятеляване с Централните сили. Последните залагат на България, заедно с Румъния и Турция да се присъединят към Тройния съюз и да образуват една антируска и антисръбска групировка[5]. Съветите на Германия и Австро-Унгария не водят до конкретни резултати. Още по-малко, че Виена и Берлин не са настоятелни пред София, категорично загубила във войната. Отслабена и изолирана, за силите е ясно, че те няма да извлекат дивиденти от нея.

През периода между Междусъюзническата и Първата световна война най-активна остава Русия както на Балканския полуостров, така и в българската столица. „Политиката ѝ обаче не бе достатъчно целенасочена, беше разяждана от вътрешни съмнения, който често намираха израз в непоследователни и противоречиви решения“[6]. Петербург се стреми да възстанови разрушения Балкански съюз на антиавстрийска основа. Желанието му е в него да членуват Сърбия, Черна гора евентуално Румъния и България, а Гърция да бъде неутрализирана. По този начин Букурещ ще се отдалечи от Виена. Характерно е, че в този период руските управляващи залагат на Румъния повече отколкото на България. Самият руски външен министър прави няколко изявления по този въпрос. В началото на 1914 г. С. Сазонов казва: „Нито Русия, нито уверен съм, останала Европа ще допусне да се наруши статуквото,

установено в Букурещ и Цариград. А Румъния също бранеше неприкосновеността на Букурещкия договор..."[7]. Руският дипломат не вижда смисъл да помага на България в нейната справедлива кауза. Той предпочита да откъсне Букурещ от сферата на Тройния съюз, за да може по този начин да осигури на Русия пряк контакт със Сърбия. При сегашните обстоятелства, когато България не е „пряк коридор към Сърбия" [8], налага се тази задача да се изпълнява от Румънското кралство. Дори френският пратеник в Букурещ говори на С. Радев, че „целта на френско-руската политика е не толкова да я обвърже с Антантата, а предимно да я отдалечи от Германия и Австро-Унгария и да види Румъния свободна и с развързани ръце"[9].

Отбягването на България става съвсем прозрачно. Явна става поддръжката на Русия спрямо румънските аспирации към Трансилвания, навлизането ѝ в Добруджа, посещението на император Николай II и С. Сазонов в Констанца през юни 1914 г. На този етап малко дипломати вярват в сближението между Русия и Румъния. Хилми паша например казва: „Не вярвам румънските държавници току тъй скоро и леко да се хвърлят в обятията на Русия ... Русия иска по всякакъв начин да привлече Румъния към себе си ... Велика Румъния и Велика Сърбия заплашват най-много българите и гърците, а след това и нас турците"[10]. В защита на добрите отношения са думите на Сазонов, произнесени пред руската Дума. Когато в началото на май става известна визитата на Николай II в Румъния, руският министър отново защитава букурещкото равновесие на Балканите: „За руската дипломация бе важно да се запази споразумението между Румъния, Сърбия и Гърция за защита на Букурещкия мир и България да не може да скъса обръча около нея"[11].

Въпреки това Петербург подканва неколкократно Сърбия да направи териториални отстъпки на България. В началото на 1914 г. се забелязва колебливост в линията на външната руска политика, изразена в нестабилността на С. Сазонов. Роля изиграва пребиваването на Н. Пашич в руската столица. Външният министър на Петербург призовава Щип и Кочани да бъдат предадени на България. Пашич обаче не отдава значение на въпроса, той говори, че Сърбия е славянския авангард на Балканите, предвид евентуален конфликт с дуалистичната монархия. Пред българския пълномощен министър Р. Димитриев, сръбският премиер не отрича възможността за отстъпки. И макар, че Сазонов започва да полага спорадични усилия да присъедини България към антиавстрийския блок накрая се съгласява със сръбския си колега и се примирява. Идеята за финансов натиск и заплахи се налага. Франция напълно се съгласява с твърдата линия на императорския двор. Единствено френския пратеник в София, Панафийо се възпротивява, но му е наредено стриктно да изпълнява общата съглашенска политика.

Третият представител на Антантата – Великобритания на този етап отказва да се намесва в руско-българските отношения. С поведението си Форин офис доказва, че от една страна не винаги са консолидирани мненията с тези на императорския двор, а от друга – не е настъпил момента за разрешаването на българския национален въпрос.

Финансовите затруднения на България след Балканските войни принуждават външният министър Н. Генадиев и министъра на финансите Д. Тончев да отпътуват за

Париж. От ситуацията се възползва Русия. Уловката бързо е схваната от двамата български дипломати – Франция ще отпусне заем при условие, че София се разбере с Петербург. Желанието на руските официални кръгове е българите да се откажат от Македония. За постигането на целта са ангажирани както руския посланик във френската столица – Ал. Изволски, така и този в българската – Савински.

Д. Тончев разбира, че на страната му се поставят политически условия, а това означава намеса във вътрешните ѝ работи. Вместо да поставят България на колене, всъщност се постига нещо друго – ускорява се гравитирането на България към Централните сили. Спешната нужда от пари кара софийският кабинет да потърси други механизми за кредитиране. Тя се спира на Берлин. Петербург не обръща достатъчно внимание, заблуден от подадената информация на Савински. Разбирайки бъдещите планове на София, С. Сазонов рязко сменя курса спрямо нея. На България се предлага заем, но отново съществуват условности. Недалновинността на Савински го издава – иска се оставката на В. Радославов и кабинета му.

С. Сазонов предупреждава Р. Димитриев, че ако България „сключи заем в Германия, Франция ще стане най-непримирим враг, който ще ни бойкотира навсякъде и във всичко, та трябвало добре да помислим“[12].

Поражението на руския посланик в София е пълно, когато през юли 1914 г. Народното събрание одобрява заема от „ Дисконто Гезелшафт“. Перипетиите, през които преминават преговорите по заема са не малко, но Берлин отпуска парите, за да прекрати финансовата зависимост на София от Париж и заради дипломатическото сближение с кабинета на Радославов. Въпреки всичко Германия вярва, че Букурещ е по-полезен, а българското правителство в даден момент ще се присъедини отново към Русия[13]. С. Сазонов реагира светкавично. България е обвинена, че чрез заема тя се е присъединила към лагера на Тройния съюз и е отхвърлила по-доброто предложение на Съглашението. Започват нападки в чуждестранната преса. За българите обаче особено неприятни са изданията на руските вестници.

За нормализиране на българо-руските отношения голяма роля изиграва Р. Димитриев. Назначаването му за пълномощен министър в Петербург идва да докаже, че въпреки ориентирания към Централния блок български кабинет, той не елиминира възможността за подобряване на връзките на България със съседите и с Русия след Междусъюзническата война. Отличните впечатления на императорския двор към русофила се допълват от мнението на руския посланик в Букурещ Арсениев, който смята, че заемането на поста от Димитриев е доказателство за разбирателството между двата народа[14].

Непосредствено след назначаването на Р. Димитриев, той провежда разговор в руската столица със Савински. Темата е ревизия на Букурещкия договор. Руският дипломат изказва становище, че вероятността за промяната му е минимална, тъй като тръгне ли да защитава българите Певчески мост ще се окаже сам на международната сцена. Савински дава нова насока в диалога като съветва България да се споразумее със Сърбия, дело на което Русия ще съдейства. На същото мнение е и С. Сазонов. Според него единственият изход за успокояване на ситуацията на Балканския

полуостров е сръбско-българско съгласие, като обещава „най-искрено посредничество за добри съседни, а после и съюзнически отношения“[15].

В навечерието на Първата световна война вече са оформени двата големи европейски блока – Антанта и Троен съюз, а балканските държави вече имат своите предпочитания. От началото на XX век в Европа са налице два основни конфликта – австро-сръбският и германо-френският. И най-незначителния повод може да възвести започване на война. Нито Русия би позволила Сърбия да бъде разгромена, нито Германия ще гледа безпристрастно погрома на Австро-Унгария. Съществуващата вражда и напрежение почти изключва запазването на мира. Убийството в Сараево на 28. 06. 1914 г. слага началото на Първата световна война, война в която се включват 38 държави с чисто завоевателен характер.

Традиционно ориентираната външна политика на Русия на Балканския полуостров се сблъсква със същото направление на австро-унгарската. Русия иска да запази покровителството си над балканските народи, получили свободата си с нейна помощ. Дори останалите под турска власт области също свързват съдбата си с Петербург и го смятат за свой съюзник. Но една от първостепенните задачи за императорското правителство е осигуряването на Черноморските проливи.

Русия не се двоуми – тя трябва да подпомогне Сърбия. Въпросът дали трябва да се спечели България, в самото начало на войната за русите не стои на дневен ред.

Урокът, получен от лятото на 1913 г. кара Радославовия кабинет да не бърза. Това не пречи на българските представителни лица да мечтаят за национално обединение и те започват да пресмятат какви ползи биха имали от световния конфликт.

На 1 август 1914 г. В. Радославов заявява в Народното събрание от името на правителството, че ще следва политика на неутралитет. Незавидното положение на България след Балканските войни – отслабена и намалена армия, враждебността със съседите, правят държавата непривлекателна и за двата воюващи блока. Известни са опити от страна и на Централните сили и на Съглашението за привличането ѝ към тях. Но променливата им честота, непостоянството, несъобразяването с българските стремления, както и нежеланието на софийските управляващи да се обвържат, не водят до положителен резултат. Ситуацията съществено се променя, когато на 30. X. 1914 г. Турция се включва във войната на страната на Тройния съюз. Тогава В София е връчена колективна нота от Антантата, с която се гарантират земи при спазване на български неутралитет.

Отношението на Русия към българския неутралитет не бива да се възприема еднозначно. Съществуват обвинения от руска страна, че България не се е включила веднага в конфликта в полза на Петербург[16]. Има и руси, разбиращи сложността на българо-руските отношения след лятото на 1913 г.

За да обезпечи руската външна политика на Балканския полуостров, С. Сазонов предлага да се образува нов Балкански съюз. Той подтиква Сърбия сама да направи териториални отстъпки на България заради неутралитета ѝ, но успява да надмине и най-смелите очаквания с идеята български войски да помагат на сърбите срещу Австро-Унгария. Шанс за спечелването на българските симпатии на руска страна

Сазонов вижда в отстъпване на части от Македония. Друг е въпросът, че те трябва да се осъществят от сърбите, а не от русите. А и дали ще са достатъчни те за българите, ако последните не влязат във войната и продължават неутралитета си. Изводът, който се възприема от Радославовия кабинет е, че спазването на неутралитета няма да донесе нищо съществено и ще трябва пряка намеса.

Последва предложение на Сазонов пред Пашич за отстъпване на част от безспорната зона, а при пълна победа на Антантата – цялата безспорна зона. За Сърбия по-изгодно се оказва спазването на българския неутралитет – положение, непозволяващо на България да има сериозни териториални претенции. По този пункт сърби и руси имат различия в становищата – вторите искат въвличането на България във войната. Създаването на нов Балкански съюз и спечелването на България би довело до нова хегемония на Русия на полуострова. Защото Русия „най-добре разбира значението на България като ключ за балканската проблема“[17]. Основна преграда се явява нежеланието на бившите съюзници и неефективните мерки на Русия за задоволяване на българските национални идеи в Македония.

Една от първите мерки, започнати от руския двор е България да съгласува политиката си с тази на Петербург. Според официалните руски кръгове, победителката в Първата балканска война трябва да получи Източна Тракия до линията Енос – Мидия, долината на р. Струма с Кавала. Предложението се обсъжда в средите на Антантата, но размерите на териториална компенсация, падаща се на България смущават нейните представителки. Руските дипломати дават право на „България да получи от Сърбия неспорната зона в Македония, спорната да остане на Сърбия. От Гърция да получи всички земи, населени със славяни: Костур, Лерин, Воден, Енидже – Вардар, Кукуш, Порой, Серес, Драма, Кавала“[18].

Между съглашенци е постигнато принципно съгласие. Най-много се противи на предложението Англия, която се стреми да запази позициите си в Атина. Преговорите са тайна, а Белград и гръцката столица също не са посветени в тях. В замяна от България се изисква спазването на строг неутралитет, но в случай че Турция реши да прекара войски през българските земи, София ще трябва да се противопостави със сила.

Последват категорични запитвания от руска страна към софийското правителство, относно неговите намерения. Докато С. Сазонов си позволява да поставя почти ултимативни условия на българите, директорът на Близкоизточната канцелария Трубецкой е по-умерен. Князът споделя пред Патев: „ За нас е безразлично кой е на власт ... стига да ни дадат доказателства на дело и гаранция за лоялност. Ние желаем увеличението на България и не искаме след войната да има нови незадоволства и неприятности“[19]. Малко по-късно във времето, княз Трубецкой говори за постигане на равновесие на Балканите след ликвидацията на войната като за целта се водят преговори с Атина и Ниш за справедлива компенсация на България заради неутралитета ѝ[20].

От самото начало на световната криза, Русия изтъква красноречивия факт, че младата държава не бива да се отклонява от пътя на своята освободителка. Русия

прави и своята заявка пред българското правителство, че от поведението му във войната ще зависят бъдещите двустранни отношения. Факт е, че обявения български неутралитет не се нрави на Петербург, защото по този начин България не се определя към коя от двете групировки би се причислила. Императорският двор почти изключва възможността София да изостави славянската кауза и своя покровител. Според руските дипломати Съглашението е естествения избраник и морален дълг на българите е включването на България във военните действия на страната му. Първото искане на Русия към България е тя да не спазва и да излезе от обявения неутралитет. Доказателство са разговорите между С. Сазонов и Р. Димитриев в Петроград и на Савински и В. Радославов в София[21].

Много скоро руската позиция за българския неутралитет се променя. С. Сазонов разбира, че българите няма да тръгнат да подкрепят сърбите, особено след неблагоприятния развой на Балканските войни и след Букурещкия договор, както и неспирните аспирации на България към Македония и настроенията на българската общественост към Сърбия. От избухването на Първата световна война до влизането на България в нея, преценката на руския външен министър неколкократно се променя – от изразяване на категорична позиция до пълно мълчание. Ситуацията създава възможности за лавиране на двете държави, надлъгване, търсене на други партньори, но в крайна сметка пряко ще засегне взаимните руско-български отношения и ще ги отдалечи.

Русия е раздразнена от обстоятелството, че София не определя към кой блок принадлежат симпатиите ѝ. Затова тя започва да говори не за строг, а за дружествен български неутралитет. Генерал Леонтиев съветва „едно безусловно свързване съдбата на България с Русия, без никакви уговорки и конкретни ангажименти“[22]. Постъпките на Петроград не се харесват на Радославов. Но руският посланик в Атина смекчава ситуацията, декларирайки пред Пасаров: „ Вие българите сте най-силната нация на Балканите, вие сте най-силната опора на този, който ви спечели“[23]. В случая Демидов се оказва по-далновиден от Сазонов, преценяващ обстановката на полуострова.

Инициативата на Русия за създаване на нов Балкански съюз и за привличане на България към Антантата във войната се препъва в спора за македонските земи. Ненамерилият отговор проблем крие опасност България да не бъде привлечена за съюзник. Затова българският кабинет не се доверява на честолюбието на Съглашението, както и на останалите държави. Русия от своя страна насърчава разбирателството между Белград и София. Балканският съюз от 1912 г. бе опора на руската външна политика на полуострова. Но сегашната ситуация не ползва Русия, а нейните съюзници. Докато те смятат, че поведението на България е мъдро, последната иска гаранции за територии. Такива обаче не се поставят за разглеждане. Диалогът между София от една страна и от друга – Петроград, Лондон и Париж е труден. Половинчатите обещания не удовлетворяват българите. В. Радославов иска точни разчети и то представени черно на бяло.

Държавите от Съглашението и симпатизантите им подозират България в съюзничество с Централните сили. Вярно, че споразумение тя има с Турция, но то не е

ратифицирано и не влиза в сила. Освен това за българските официални среди е повече от ясно, че Сърбия е заела първенството в руските предпочитания, въпреки предупрежденията на Чапрашиков България да прави системно добро впечатление на Русия.

Певчески мост е непримирим, че България остава неангажирана във войната. От една страна, Русия съзира, че българският неутралитет подпомага румънската двуличност, от друга – кара сърбите да държат войски на границата, а от трета – поощрява Турция в стремежите ѝ спрямо Русия. Демидов запитва Пасаров дали българското правителство ще предприеме мерки поради наложилите се обстоятелства. Българският пълномощен министър моли „ да не се смесват отношенията на България със Сърбия, с онези между Русия и България...."[24].

Влизането на Османската империя в Първата световна война на 30 октомври 1914 г. към лагера на Тройния съюз повишава цената на България. Обещанията за Източна Тракия до линията Енос – Мидия срещу нападение над Турция вземат връх. Русия свързва съдбата на Проливите с българо–руските отношения. Но министър Радославов не се възползва и потвърждава българския неутралитет.

Придобила смелост след турската намеса, неудовлетворена от недостатъчните обещания, и не на последно място хулена от чуждестранния печат, България излага в пресата чувствата които я вълнуват. Реакцията в Русия е мигновена. Взаимните обиди, изнесени във вестниците правят силно впечатление. Това принуждава военното аташе на България майор Преславски от руската столица да предупреди, че софийският печат „пренася страшно зло на страната"[25]. Величаенето на Германия, интригите със съседните държави, дискредитират България пред руските официални кръгове и пред руското общество. Българската пропагандна вестникарска кампания до такава степен променя руското мнение, че „дори има българи в Русия, които за да се харесат на русите хулят всичко българско; а се срещат и студенти, които само за 5 рубли пишат статии против България и Негово Величество царя"[26]. Публикациите са предимно в „Русское слово".

Вестникарските нападки не пречат да се продължи дипломацията. На срещата на М. Маджаров със С. Сазонов по повод връчването на акредитивните писма руският външен министър заявява: „Готови сме да забравим миналото и да помогнем на България за възстановяване на нейните придобивки, но трябва и българското правителство да покаже своя благосклонен неутралитет"[27]. Изразено е възхищение от българската армия по времето на Балканската война. Намесата на Османската империя доказа, че най-заинтересована за бъдещето на Балканите е Русия, а последната става и по-отстъпчива спрямо България. Освен това Петроград вижда възможност веднъж завинаги да разреши въпроса с Проливите.

Българското правителство отново не използва готовността за преговори. Становището, което се налага в трите съглашенски столици, е че Букурещкия договор не може да се запази още дълго време.

На 11 ноември 1914 г. пълномощните министри в София на Русия, Лондон и Париж връчват на В. Радовлавов колективна нота, която гласи, че при запазване на

строг неутралитет, след войната България ще бъде обезпечена с територии. Придобивките ѝ могат да се увеличат при влизане в конфликта срещу Турция или Австро-Унгария[28]. Отговорът от София и тук е отрицателен. Няма назоваване на конкретни територии, същевременно Белград е твърд, че „няма да отстъпи педя земя на България ...“[29], а Николай II набляга на нестабилната българска политика и че „всяко нападение срещу съюзна Сърбия би означавало България да изчезне от лицето на земята“[30]. Оказва се, че Петроград не е готов да гарантира земи, принадлежащи понастоящем на Сърбия. Ако може да се говори за нещо сигурно, то е спазването на българския неутралитет и за в бъдеще.

Нов тласък в отношенията между България и Антантата дава желанието на Великобритания да присъедини българската армия в Дарданелската операция март 1915 г. За Хаджимишев става ясно, че без намеса във войната не се предвиждат териториални придобивки. Включването на изток обаче ще гарантира на София земи според Сръбско-българския договор от 1912 г. плюс Кавала. Мнението на Русия съвпада с това на Форин офис. Единодушието между съюзниците се основава на отстъпки в Източна Тракия. А Радославов отново не дава положителен отговор. Изпусната е и възможността, дадена от Лондон и Париж, либералното правителство да направи писмени своите претенции и да ги предаде.

Успоредно с гореспоменатите преговори, България води разговори и с Берлин и Виена. Но и в тях залогът се оказва влизане в световния конфликт. Предизвикателството да се воюва със Сърбия, означава война и с Русия. Ако не друго – това е повтаряно многократно. Певчески мост поддържа българския неутралитет и то заради Сърбия. Такова състояние ще успокои поне Белград и Петроград. Излизането от неутралитета трябва да гарантира на императорския двор съюзяването на България с Антантата.

Местоположението на българската държава е оценено от съглашенските политици. Но Радославов иска да извади повече ползи и да достигне до националното обединение на страната си. Затова българският пръв министър решава да продължи преговорите с Тройния съюз, започнати през август 1914 г. Целта му е да проучи почвата – кой от двата блока ще предложи повече.

На 16. 05. 1915 г. Съглашението изпраща нота до Министерството в София за влизане на България във войната срещу Османската империя. Обещаните земи в документа са следните: до линията Мидия – Енос; част от Вардарска Македония, ако Сърбия бъде обезщетена с Босна и Херцеговина и получи излаз на Адриатическо море; Кавала, ако Гърция се разшири в Мала Азия; за Добруджа вярват, че ще могат да съдействат; обещания за финансова помощ[31].

Разковничето за спечелването на България е Македония, а обещанията са вероятни, а не сигурни. На 1 юни българският кабинет отговаря уклончиво на нотата, без да я отхвърля. Неудовлетворението на съюзниците става очевидно и дори руският посланик в Париж Ал. Изволски обвинява България в умишлено протакане. Желанието за печелене на време се сблъсква с нетърпението на търпящата поражения Русия[32].

Нотите на Съглашението от 21 и 22 юли 1915 г. не са в състояние да разубедят цар Фердинанд, взел няколко дни по-рано решение България да напусне неутралното

си положение и да поеме по пътя на Централните сили. Те не вярват, че Русия ще успее да придума балканските страни да направят необходимите жертви в полза на България. На 24. 08. 1915 г. се подписва съюзен договор между Берлин и София.

Неотстъпчивостта на българските съседи, недостатъчната ползотворност на преговорите и непостоянството в съглашенската позиция (в частност на Русия), насочват българското либерално правителство към съюз с Централните сили. Лавирането в предложенията на Четворния съюз пред България я кара да вземе окончателно решение. На 8 септември 1915 г. тя обявява обща мобилизация, а министър-председателят използва оправданието, че страната му преминава в състояние на въоръжен неутралитет и казва: „... българското правителство няма нападателни намерения спрямо никого от своите съседи. От една страна с нищо неоправдания ултиматум на Русия, последван от заминаването на всички представители на Съглашението от София постави внезапно България в едно ненормално международно положение – положение с угрози за нашето бъдеще“[33]. Но едва ли има дипломат, който да повярва на изявлението на В. Радославов.

По инициатива на Русия на 21. 09. 1915 г. съглашенските посланици в София посещават българският министър-председател. Те му заявяват, че общата мобилизация и съсредоточаването срещу Сърбия е неприемлив отговор на техните предложения, които се считат за провалени[34]. Отново Антантата изчаква българското мнение, за което е наложен срок от 24 часа. Радославов отхвърля ултиматума и на 22 септември съглашенския блок скъсва дипломатическите си отношения с България. На 1. X. 1915 г. България влиза в Първата световна война на страната на Централните сили.

Българското желание да се постигне национално обединение не е разбрано от представителките на Антантата. Те не действат спрямо България целенасочено и с постоянство, за да я привлекат като тяхна съюзница. Не може да се отрече, че софийското правителство, въпреки своята австрофилска ориентация не елиминира възможностите, предоставени от Петроград, Париж и Лондон. България не си поставя користни цели, а иска онова, за което влиза в Балкански съюз и води Балканските войни. И простото правило – която държава първа разбере териториалните претенции на България в Македония, ще я спечели. В случая това не са държавите от Съглашението. Последните отдават значение на местоположението и ролята на България, която може да играе на Балканския полуостров. Най-ангажирана естествено е Русия. Като покровителка на балканските страни, с традиционна външна политика на полуострова, както и насочена към решаване съдбата на Проливите, Русия полага най-много усилия за присъединяването на София към Четворния съюз. Императорският двор желае излизането на България на фронтовата линия и единствено при страха от българско нападение над Сърбия, съветва да се спазва обявения български неутралитет. Русия не проявява настойчивост пред белградските управляващи да отстъпят територии на българите и се хваща в схватката, че и Гърция и Румъния трябва да дадат пример. Сърбия се оказва преградата на Австро-Унгария към Балканите и Русия предпочита да я защитава на всяка цена.

Старият кореспондент на „Таймс“ г-н Вилтон споделя, че ако „България е останала до сега неутрална, това е едно велико щастие ... Понеже изходът на войната

е неизвестен и във всеки случай краят й е далечен, ние трябва да дочакаме часът ..."[35]. Но България не може да остане със скръстени ръце и да не се възползва от общоевропейската война за решаването на националните си идеали.

БЕЛЕЖКИ

[1] Централен Държавен архив – София; Централен военен архив – В. Търново; Ив. Илчев; Г. Марков и др.

[2] **Марков, Г.** Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914–1916. С., 1995, с. 13.

[3] **Радославов, В.** България и световната криза. С., 1993, с. 70.

[4] **Илчев, Ив.** България и Антантата през Първата световна война. С., 1990, с. 32

[5] **Стефанов, Г.** Международни отношения и външна политика на България. С., 1965, с. 67.

[6] **Илчев, Ив.** Пос. съч., с. 40.

[7] **Марков, Г.** Пос. съч., с. 14.

[8] **Готлиб, Уйлям.** България в международната политика 1914–1915.– В: Известия на института за история, Т. 23, С., 1974, с. 16.

[9] ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 9, л. 272.

[10] ЦДА, ф. 176 К, оп. 2, а.е. 1446, л. 104.

[11] **Марков, Г.** Пос. съч., с. 19.

[12] ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 9, л. 179.

[13] **Готлиб, Уйлям.** България в ....., с. 13–14.

[14] ЦДА, ф. 327 К, оп. 1, а.е. 211, л. 28.

[15] ЦДА, ф. 313 К, оп. 1, а.е. 2286, л. 2.

[16] **Илчев, Ив.** Пос. съч., с. 78.

[17] **Стефанов, Г.** Пос. съч., с. 75.

[18] ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 11, л. 390.

[19] ЦДА, ф. 176 К, оп. 3 , а.е. 11, л. 25.

[20] ЦДА, ф. 313 К, оп.1, а.е 2286, л. 6–9.

[21] Дипломатически документи по намесата на България в Европейската война. Т. I. С., 1920, с. 153–154, 323.

[22] ЦВА, ф. 23, оп. 2, а.е. 298, л. 15; ЦВА, ф. 2, оп. 2, а.е. 35.

[23] **Марков, Г.** Пос. съч., с. 59.

[24] **Марков, Г.** Пос. съч., с. 80.

[25] ЦДА, ф. 313 К, оп. 1, а.е. 2286, л. 18 .

[26] ЦДА, ф. 313 К, оп. 1, а.е. 2286, л. 18–19.

[27] ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 13, л. 70.

[28] ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 15, л. 25.

[29] **Марков, Г.** Пос. съч., с. 94.

[30] ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 15, л. 11.
[31] **Марков, Г.** Пос. съч., с. 144–145.
[32] **Марков, Г.** Пос. съч., с. 154–155.
[33] ЦДА, ф. 313 К, оп. 1, а.е. 2283, л.15.
[34] ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 13, л. 86.
[35] ЦВА, ф. 420, оп.I, а.е.61, л. 676–677.